

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ШЫҒЫСТАНУ ЖӘНЕ АКАДЕМИК ӘБСАТТАР ДЕРБІСӘЛІ

Отандық ғылым мен білім кеңістігінде шығыстану саласы ғалым-ұстаз, білікті басшы, қайраткер тұлға Әбсаттар Дербісәлі есімімен тығыз байланысты. Қазақ елінде тарихы терең көне Шығысты зерттеу, оның қиын да қыр-сыры мол тілдері мен мәдениетін үйрену ХІХ ғ. соңы мен ХХ ғ. басынан-ақ ұлт қайраткерлерінің назарын аударып, өзекті мәселе санатында күн тәртібінде тұрғанмен оны бірден жүзеге асыруға мүмкіндік туған жоқ. Оның себептері бірнешеу: саяси, экономикалық, идеологиялық т.б. Сол кедергілердің бірі, әрі салдары маман тапшылығы болды. Таяу Шығыс пен Қиыр Шығыс, Оңтүстік Азия мен көршілес Орта Азия ғана емес, Батыс елдерінің де мұрағат, кітапхана қорларында сақталған қазақ халқының тарихы үшін құнды жазба деректерді тауып, оқып-зерттейтін, Шығыс елдері тілі мен мәдениетін меңгеріп, дипломатиялық қарым-қатынас орнататын мамандар дайындау мемлекеттік маңызы бар мәселе болғаны белгілі. Осы істің басында өткен ғасырдың жетпісінші жылдарының соңынан күні кешеге дейін белгілі ғалым Әбсаттар Дербісәлі тұрды.

Болашақ шығыстанушы ғалым Әбсаттар Бағысбайұлы Дербісәлі 1947 жылы он бесінші қыркүйекте Оңтүстік Қазақстан облысы, Түлкібас ауданы, Куйбышев (Ақбиік) ауылында дүниеге келген. 1965 жылы Высокое (Шақпақ баба) елді мекенінде орта мектепті бітірген соң ол Мұхтар Әуезов атындағы Шымкент педагогика институтының (қазіргі Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті) филология факультетіне оқуға түсіп, оны 1969 жылы үздік бітіріп шығады. Араб тілін оқуды ең алғаш мектеп жасында бастаған ол білімін осы институт қабырғасында ұстазы Әділ Ермековтен алған дәрістері арқылы жетілдірген. Институт Ғылыми кеңесі дәл осы жылы өз шешімімен жас маманды Қазақ ССР Ғылым академиясы М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының аспирантурасына оқуға жібереді. Қазақ әдебиетінің тарихын оның фольклорынан бастап жаңа және қазіргі заманға дейін зерделейтін бұл ұжым – жас ғалымның болашақ ғылыми бағытын көрсетіп берген орта. Елде шығыс халықтарының, оның қатарында араб тілі мен әдебиетін зерттеуші мамандар жоқтың қасы болғандықтан Ғылым академиясы оған Москваға оқуға жолдама береді. Осы жолдама оның тек ғылымдағы ғана емес бүкіл ғұмырының мәні мен мазмұнын анықтап берген жолдама болды, себебі, КСРО Ғылым академиясының Шығыстану институты – Азия және Африка елдерін кешенді зерттейтін ғылыми ойдың әлемдік деңгейде танылған ортасы. Әбсаттар Бағысбайұлы бұл институтта араб филологиясы саласындағы атақты ғалымдардан – академик Б.Г. Гафуров, кандидаттық диссертациясына жетекшілік еткен Ю.Н. Завадовский, Г.Ш. Шарбатов сынды профессорлардан дәріс алып, араб тілі мен әдебиетін зерттеудің методологиясын меңгереді.

Өткен ғасырдың жетпісінші жылдары Москвада аспирантурада оқу, ғылыми ортада қарым-қатынас жасау, диссертация қорғау кез келген жастың қолынан келетін іс болмағаны белгілі, табиғатынан зерек, дарынды маман сондай білікті де тәжірибелі ғалымдардың алдынан жан-жақты білімді, кең масштабта ойлайтын, аса еңбекқор, әрі табанды зерттеуші болып шықты.

Аспирантурада оқи жүріп 1975-1976 жылдары кандидаттық диссертациясының материалын жинау мақсатында Марокко Корольдігінің астанасы Рабат қаласындағы V Мухаммад атындағы университетте біліктілігін арттырды. Әбсаттар Бағысбайұлының кандидаттық жұмысы ХХ ғасырда ғылыми ортаға да, әдеби қауым арасында да белгісіз нысан Марокко әдебиетіне қатысты болды. Ғалым Марокконың Африканың солтүстігіндегі Францияның отары ғана емес, төл әдебиеті мен әдеби дәстүрі бар ел де екенін дәлелдеп, зерттеуін сәтті қорғап шықты. 1976 жылы Алматыға оралып, өзіне ғылыми жолдама берген М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтына жұмысқа орналасты. Ал 1977 жылы сол кездегі С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетіне шақырылып, оқытушылық жұмысқа ауысты.

Сол 1977 жылы қазақ оқу-ағарту саласы мен мәдени өмірінде үлкен өзгеріс, тың оқиға болды. Алғаш рет республикада филология факультетінің құрамынан араб бөлімі ашылып, ал ол бөлім кейіннен араб филологиясы кафедрасына айналды. Ә. Дербісәлі сол бөлімде алғашқы араб тілінің оқытушысы болып, студенттерге өзі сабақ берді. Филология факультетінің қазақ бөліміне оқуға түскен он екі студенттен жеке топ құрып, оларға араб тілінің қыр-сырын үйретті. Осы шығыс тілдері филологиясы кафедрасы Азия және Африка елдерінің тарихы кафедрасымен бірге шығыстану факультетінің ашылуына негіз болды. Университетте Әбсаттар Бағысбайұлы сексенінші

жылдардың басында филология факультеті деканының орынбасары, кафедра меңгерушісі сияқты әкімшілік жұмыспен оқытушылық қызметті қатар атқарды. Араб бөлімінің алғашқы түлектері қолдарына диплом алғанда ғалым қазақ орта мектептерінде араб тілін жеке пән ретінде енгізуді ұсынып, өзі алғаш болып мектепке араб тілі оқулығын жазуды қолға алды. Қазақ ССР Оқу министрлігі жанындағы шығыстанушылардың әдістемелік кеңесіне жетекшілік ете жүріп 2-11 сынып оқушыларына арналған араб тілі бағдарламасы мен оқу құралдарының дайындалуын жүзеге асырды. Араб тілін тек Алматы қаласы ғана емес, республиканың бірқатар облыстарында да оқуға мүмкіндік туды.

Сексенінші жылдар Әбсаттар Бағысбайұлының шығыстанушы-арабист маман ретінде жан-жақты танылған, өскен жылдары болды, нақтырақ айтқанда ол 1985-1986 жылдары ғылыми ізденіспен Тунис Араб Республикасына барып аз-Зайтуна университетінде біліктілігін арттырды, 1986-1988 жылдары КСРО Ғылым академиясы Шығыстану институтының докторантурасында оқып, жаңа заманғы Марокко араб әдебиетін зерттеумен айналысты. 1988 жылы диссертациясын Ғылыми кеңес алдында сәтті қорғап, қазақстандық шығыстану саласында тұңғыш филология ғылымдарының докторы дәрежесіне ие болды. 1989 жылы Әбсаттар Бағысбайұлы профессор атағын алды. Ғылымдағы осы биік табыстар оның туған елінің болашағына, қоғамға қызмет етуіне үлкен серпін берді.

1989 жылы университеттің өз алдына дербес құрылымы ретінде шығыстану факультеті ашылды, оның алғашқы деканы ретінде Ә. Дербісәлі тағайындалды. Факультет бір күнде қалыптасқан жоқ, біртіндеп дамыды, араб бөлімінен кейін парсы, қытай, жапон, корей, түрік, урду, хинди бөлімдері бірінен соң бірі араға жылдар сала отырып пайда болды. Тәуелсіздікке жаңа ғана қол жеткізіп жатқан жас мемлекетте жаңа ұжым үшін шетелдік білімі бар мамандарды тауып, жұмысқа орналастыру, жас факультеттің нығаюы тәрізді жауапкершілік іскер басшының ғана қолынан келетіні түсінікті, осы жұмыстарды Әбсаттар Бағысбайұлы шебер ұйымдастырушы ретінде жүзеге асырды.

Өзінің кейінгі жылдарғы естеліктерінде айтқанындай, қайраткер ғалым, білікті ұстаз Қазақстан тәуелсіздігіне аянбай қызмет етті, бұл еңбек нәтижелі болып, өз жемісін берді. Қазақстандық шығыстану алдына айқын мақсат қойып, ғылым мен білім, мәдениет, халықаралық саладағы шығыстану болып қалыптасты.

Шығыстану факультеті қазіргі таңда бакалавриаттан бастап магистратура, докторантура деңгейінде бүкіл Қазақстан Республикасына шығыстанушы мамандар дайындайтын базалық факультет саналады. Факультет түлектері еліміз бен шығыс елдерінің түпкір-түпкірінде әр салада қызмет етіп жүр. Олар – ең алдымен білім мен ғылым, мәдениет саласы, мемлекеттік органдар, халықаралық қатынастар және т.б. Қай салада еңбек етіп жүрсе де олар шығыстанушы маман ретінде ұстаздарының есімін ризашылықпен атайды.

Шығыстанушылар ең алдымен жас қазақ мемлекетінің дипломатия саласына қажет болғанын ерекше айту қажет, себебі, елімізде арнайы дипломаттар дайындайтын факультеттер болған жоқ, ал шығыс тілдері өз алдына жеке оқу процесі арқылы меңгерілетіні белгілі. Қазіргі күні Қазақстан Республикасының шығыс елдеріндегі елшіліктері мен консулдық бөлімдерінің қай-қайсысында да факультет түлектері туған елінің мүддесі үшін еңбек етуде, олардың арасында Әбсаттар Бағысбайұлының өзінен дәріс алған шәкірттері жиі кездеседі.

Шығыстану факультетінің құрылуы, қалыптасуы филология ғылымдарының докторы, академик Әбсаттар Дербісәлі есімімен тығыз байланысты болғандықтан қазір білім алып жатқан студенттер де өздерін ғалымның шәкіртіміз деп санауына толықтай негіз бар, себебі, бүгінгі студенттерге ғалым-ұстаздың шәкірттері дәріс береді. Әбсаттар Бағысбайұлының дәрісін тыңдап, тәрбиесін көрген оқытушылар өздерінің мойнындағы жауапкершілікті жақсы түсінеді және ұстаздарының аманатын абыроймен атқаруға тырысуда.

Қазақ білімі мен ғылымының қара шаңырағы ҚазМУ, қазіргі Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті – Әбсаттар Бағысбайұлы Дербісәлінің ғылымда ассистенттік қызметтен бастап ғылым докторы, профессор дәрежесіне, әкімшілік, басқару ісінде деканның орынбасарынан проректор қызметіне дейін өскен, білікті басшы, шебер ұйымдастырушы, қоғам қайраткері болып қалыптасқан орта. Бойындағы бар қажыр-қайратын – терең білімі мен жастық күш-қуатын, ізденімпаздығын, табиғатынан берілген дипломатиялық қабілетін Әбсаттар Бағысбайұлы университеттің оқу-білім, ғылыми-зерттеу, тәрбие мен тілдерді дамыту, халықаралық қатынастар

салаларын дамытуға жұмсады. ҚазМУ-дің жалпы алғанда халықаралық саладағы қарым-қатынастары, соның ішінде шығыс елдерімен байланысы тәуелсіздікке дейін-ақ профессор Ә. Дербісәлінің ұйымдастыруымен орнады. Себебі, ол кафедра меңгерушілігімен қатар университеттің халықаралық қатынастар және тілдерді дамыту бойынша проректоры ретіндегі қызметті абыроймен атқара жүріп студенттер мен жас ғалымдардың, профессор-оқытушылар құрамының тек Шығыс қана емес, Батыс елдері университеттерінде тағлымдамадан өтуіне, ғылыми конференцияларға қатысуына баса көңіл бөліп отырды. Оның бұл саладағы жұмысына Москвада оқыған жылдары және шетелдік іссапарлары кезінде әріптестерімен орнатқан байланыстары көп ықпал етті. Араб, кейіннен парсы, қытай, жапон, корей т.б. бөлім студенттері өздері оқып жатқан шығыс тілдері бойынша білімін сол елдердің өзіне барып тереңдетіп, тәжірибеден өтуіне жағдай жасалды.

Ғалымның шығыстану саласындағы осы ұйымдастырушылық, басшылық тәжірибесі мен білімі кейіннен тұтастай қазақ қоғамының қажетіне жұмсалды. Мемлекет басшысы тәжірибелі шығыстанушы-арабист, білікті дипломат ретінде оған елдің руханият саласын жаңғыртып қана қоймай, оны заманауи сипатта дамытуды сеніп тапсырды. Қай салада еңбек етсе де Әбсаттар Бағысбайұлы өзі басқарған саласының айналасын дана Абай айтқандай «теп-тегіс, жұмыр етіп» ұйыстыра білді. Жас мемлекеттің саяси тәуелсіздігімен қатар келген рухани тәуелсіздігінің дәстүр мен дәуірге сай болуына бар білімі мен білігін арнады және ол еңбегі де бүгін жемісін беріп отырғаны баршаға аян.

Факультет деканы, оқытушы ретінде Әбсаттар Бағысбайұлы – шәкірттерінің жүрегіне мәңгіге із қалдырған ұстаз, бұрынғы студент, бүгінгі мамандар оның бойындағы тек өзіне тән ерекше қасиеттерін тебірене еске алады. Ұстаздың алғаш көрген студенттердің бәрін бірдей таңғалдырған қасиеті – бір көрген адамын, оның аты-жөнін ешқашан ұмытпайтындығы еді. Факультеттің әр бөлімінде оқитын бар студенттің қай облыс, қай ауданнан мектеп бітіріп келгені, фамилиясы мен аты-жөні оған күнде сабақ беріп отырғандай жадында тұратын. Әбсаттар Бағысбайұлы кез келген басшының бойынан табыла бермейтін кішіпейілдігі, қарапайымдылығымен ғалым-ұстаз шәкірттерінің ерекше ықыласына бөленді. Ол әр студенттің жағдайына жеке-жеке көңіл бөліп, өтінішін тыңдай білді, «Ұлық болсаң – кішік бол» деген қағиданы қатаң ұстанды, осының барлығы оның ғалымға тән зиялылығы, ұстазға тән сабырлығы, табиғатынан өзіне ғана тән әдебі мен мәнерімен ұштасып, тұлғасын шәкірттерінің көз алдында биіктете берді.

Әбсаттар Бағысбайұлы басшылық, оқытушылық қызметтің жүгі қанша жауапты болса да, өзінің сүйікті ісі – ғылыми жұмысынан бір күн де қол үзген жоқ. Қызмет бабы, ғылыми конференция, форумдарға барған шығыс елдеріндегі сапарларында ғалым Мәуараннаһрдан шыққан ойшылдар еңбектерін, Тұран даласына қатысты қолжазбалар мен сирек басылымдарды іздеп-табуды биік мақсатына айналдырды. Әр сапары барысында алып қайтқан құндылықтар жайлы халыққа алдымен баспасөз бетіндегі мақалалары, одан соң ғылыми баяндамалары, монография, очерктері арқылы қызықты да пайдалы білім таратып отырды.

Көне қазақ даласынан шығып еңбектерін араб, парсы тілдерінде жазған ойшылдар жайлы зерттеулер жазу, олардың қазақ ғылымы мен мәдениетінің тарихы үшін құндылығын зерделеу, оны тарату, таныстыру ғалымның өмірлік мұратына айналды, әрбір тапқан тың материалы оған тың серпіліс беріп, шабыттандыра түсті және өзі де осы жауапты да абыройлы істі үнемі насихаттаумен болды.

Филология ғылымдарының докторы, профессор, академик Ә. Дербісәлінің ғылыми-зерттеу жұмыстарының аясы іргелі, пәнаралық ғылым шығыстанудың бірнеше саласын – классикалық және қазіргі заманғы араб филологиясы, деректану, тарихнама, исламтануды бір-бірімен өзара тығыз байланыста жүйелі зерделеуімен ерекшеленеді. Қазақстан Мұсылмандары Діни Басқармасының төрағасы қызметін атқарған жылдары ғалым сол салаға қажетті тақырып ретінде көне қазақ даласына ислам діні мен мәдениетінің келуі, таралуының тарихына көп үңілді, көлемді монографиялар жариялап, осы салада да ғылым кадрларын дайындауға үлкен мән берді. Ислам тек дін емес, терең ғылым, өркениет бастауы екенін зерттеу еңбектерінің нысаны ретінде көп қозғады. Ұзақ жылдар бойғы ізденіс пен тер төгу нәтижесінде «Қазақ даласының жұлдыздары», «Ислам жауһарлары мен жәдігерліктері», «Руханият және өркениет», «Ислам және заман», «Хибатулла ат-Тарази», «Ислам: религия мира и созидания» сынды монографиялары, төрт жүзден аса ғылыми, теориялық және практикалық зерттеу мақалалары мен очерктері, сұхбаттары университетте оқитын жастар ғана емес, жалпы ғылым мен білімге құштар оқырманның қолындағы мол қазына.

Академик, шығыстанушы ғалым, дипломат, қоғам қайраткері Әбсаттар Бағысбайұлы Дербісәлінің бейнесі шәкірттерінің жадында ең алдымен аяулы ұстаз ретінде сақталады, себебі ол шәкірт жүрегіне жол тапқан, өшпес із қалдырған ұстаз. Ғалымның өмірі енді өзі оқытып-тәрбиелеген шәкірттерінің жадында берген тәлімі, мол ғылыми мұрасы, мазмұнды еңбектері арқылы жалғасады. Өмірге үлкен миссиямен келіп, ол миссияны кіршіксіз атқарған Тұлғаның есімі қазақстандық шығыстанумен қатар Тәуелсіздік арқасында мәңгі жасай береді деп сенеміз.

*Қалиева Шынар Саяхатқызы, филол.ғ.к., доцент
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Шығыстану факультеті Таяу Шығыс және Оңтүстік Азия кафедрасы*